

Krystyna Leśniak-Moczuk*

Media przekazu i łączności oraz środki transportu w małym mieście na tle wsi

Długotrwały rozwój cywilizacji technicznej rozciągał na wiele tysięcy lat wynalazki wyznaczające etapy w przyśpieszeniu rozwoju ludzkości¹. Pierwsze przyśpieszenie rozwoju człowieka trwało tysiące lat, drugie około trzystu, a ostatnie dziejące się na naszych oczach przyśpieszenie dokonuje się w ciągu kilkudziesięciu lat. Ludzkość przekroczyła kolejny próg poprzez wynalezienie energii atomowej, tworzyw sztucznych i komputerów. Niespotykana w dziejach przemiana nosi nazwy: trzecie przyśpieszenie, trzecia fala, era kosmiczna, era mikroprocesorów, era informacyjna, rewolucja naukowo-techniczna².

System językowy jako nośnik kultury był początkiem komunikacji międzyludzkiej. Przez miliony lat komunikacja była niealfabetyczna. W 700 r. p.n.e. wynalazek alfabetu w Grecji stał się narzędziem utrwalania przekazu ustnego. Wynalazek druku w XV w. w Niemczech, jako najważniejszy, przełomowy fakt w rozwoju komunikacji, nazywany

* Dr hab. Krystyna Leśniak-Moczuk, prof. UR, Uniwersytet Rzeszowski.

¹ A. Wielowieyski, *Przed trzecim przyśpieszeniem*, Kraków 1968, s. 18–19.

² A. H. Toffler, *Trzecia fala*, Warszawa 1985, s. 33–34.

jest „Galaktyką Gutenberga”. Postęp technik komunikowania w XIX w. przyniósł płyty fonograficzne, telegraf (lata 30.), rotacyjną maszynę drukarską (lata 40.), maszynę do pisania (lata 60.), kabel transatlantycki (1866), telefon (1876), film i telegraf bez drutu (1895), gramofon, aparat fotograficzny. Wiek XX cechuje się kulturą audiowizualną: film, radio, telewizja, komputery, satelity. Audiowizualne środki mass mediów spowodowały, że ekrany zastępują książki, a oglądanie wyparło czytanie. Nowe technologie komunikacyjne i informacyjne, cybernetyka od II poł. XX w. stworzyły interaktywną sieć (hipertekst, metajęzyk), w której nastąpiło połączenie w jeden system pisanych, oralnych i audiowizualnych modalności komunikacji ludzkiej (tekst, dźwięk, obraz)³.

Tempo przemian w zakresie środków przekazu i łączności zostanie w niniejszym artykule odniesione do ich użytkowania w środowisku miejskim na tle wsi. Pomimo że przestrzeń fizyczna i społeczna na wsi w porównaniu z miastem tworzy warunki do bezpośrednich kontaktów społecznych, to styczność osobista członków tych społeczności lokalnych – kształtująca więzi społeczne – ma coraz mniejsze znaczenie. Na ograniczanie potrzeby codziennych interakcji między mieszkańcami wiosek ma wpływ wzrost powszechnej dostępności i względne tanienie nowoczesnych środków masowego przekazu, łączności i komunikacji. Umożliwia to wzmożoną mobilność ludności wiejskiej, ruch wahadłowy pomiędzy wsią i miastem, sprawne i szybkie poruszanie się w świecie rzeczywistym i wirtualnym. Ponadto społeczności wiejskie w ponowoczesnym społeczeństwie cechują się

³ Z. Bauman, *Śmierć i nieśmiertelność. O wielości strategii życia*, PWN, Warszawa 1998, s. 100; M. Castells, *Spółczesność sieci*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008, s. 335–337; V. Krawczyk-Wasilewska, *E-folklor jako zjawisko kultury*, „Transformacje” 2008/2009, s. 220–221; M. Marody, A. Giza-Poleszczuk, *Przemiany więzi społecznych. Zarys teorii zmiany społecznej*, Wydawnictwo Naukowe „Scholar”, Warszawa 2004, s. 127–128, 280; N. Postman, *Technopol*, PIW, Warszawa 1995, s. 54.

otwartością, w przeciwieństwie do hermetycznych wspólnot wiejskich w społeczeństwie tradycyjnym. Stałe migracje ludności miejskiej na tereny wiejskie traktowane jako ekologiczne miejsca zamieszkania oraz wahadłowe migracje ludności wiejskiej do pracy w miastach powodują zacieranie dystansu pomiędzy specyfiką wiejskości i miejskości.

Celem artykułu jest wykazanie różnic w wyposażeniu poszczególnych typów gospodarstw domowych (robotników, pracowników, rolników, właścicieli firm, emerytów i rencistów) w tradycyjne i nowoczesne środki przekazu i łączności oraz środki transportu. Przedmiotem artykułu jest analiza stanu posiadania w gospodarstwach domowych urządzeń przekazu i łączności oraz środków transportu w latach transformacji systemowej, w aspekcie ilościowym i jakościowym, z odniesieniem wybranych wskaźników do ostatnich lat systemu socjalistycznego. Postawiono tezę, że między gospodarstwami domowymi pracowników w miastach, w tym mieście powiatowym, i rolników na wsiach zacierają się różnice pod względem posiadania większości środków przekazu i łączności oraz środków transportu i dystans ten ciągle się zmniejsza. Zmiany zachodzące w dostępie do środków przekazu i łączności w badanych jednostkach terytorialnych zostaną przedstawione na podstawie danych statystycznych oraz wyników autorskich badań empirycznych przeprowadzonych w małym mieście i we wsiach powiatu mieleckiego w województwie podkarpackim.

Ilościowe i jakościowe zmiany wyposażenia gospodarstw domowych w środki przekazu i łączności

Kanały lub środki przepływu informacji dzieli się według różnorodnych kryteriów. Wyróżnia się kontakty osobiste i nieosobiste, lokalne i pozalokalne. Gwyn E. Jones przed-

stawia podział środków przepływu informacji na: środki masowego przekazu, osobiste kontakty z osobami publicznymi oraz międzyosobowe kontakty w swoim środowisku. Everret M. Rogers wyróżnia kanały nieformalne (rodzina, znajomi, sąsiedzi), komercyjne (reklama, instytucje rynkowe), państwowe (urzędy i służby państwowe), masowe (radio, prasa, telewizja). Ostatni podział pochodzi z 1960 r., dlatego nie jest kompletny w odniesieniu do czasów współczesnych, kiedy to elektroniczne nośniki informacji i łączności zdominowały media dotychczasowe⁴. Według Pawła Starosty wśród wskaźników tradycjonalizmu wiejskiego bada się zakres korzystania ze środków masowej łączności i komunikacji (prasa, radio, telewizja, telefon, Internet, środki transportu)⁵. Wzrost wyposażenia gospodarstw domowych na wsi w media przekazu i łączności postrzegany był jako symbol nowoczesności, ponieważ istniał co do tego duży dystans środowisk wiejskich na tle miast. W społeczeństwie informacyjnym następuje proces zacierania różnic w tempie nabywania i użytkowania nowoczesnych, elektronicznych środków przekazu i łączności.

Pierwsze 10 000 telewizorów pojawiło się w Warszawie w 1956 r. W roku 1966 w Polsce zanotowano 80 abonentów telewizji na 1000 mieszkańców; miasto 130, wieś 29. W 1976 r. było 198 abonentów telewizji na 1000 mieszkańców, w tym w mieście 239, a na wsi 144⁶.

W ustroju socjalistycznym, w połowie lat siedemdziesiątych XX w. radioodbiorniki stołowe były używane przez prawie trzy czwarte miejskich gospodarstw domowych i po-

⁴ B. Gałęski, *Innowacje a społeczność wiejska*, KiW, Warszawa 1971, s. 59.

⁵ P. Starosta, *Poza metropolią. Wiejskie i małomiasteczkowe zbiorowości lokalne a wzory porządku makro-społecznego*, Wydawnictwo UŁ, Łódź 1995, s. 11.

⁶ W. Puliński, *Rolnictwo rodzinne w Polsce od gospodarki nakazowo-rozdzielczej do rynkowej*, Wydawnictwo UŁ, Łódź 2000, s. 14; *Placówki wielokierunkowej działalności kulturalnej, ich funkcje i dynamika rozwoju*, F. W. Mleczo (red.), COMUK, Warszawa 1982, s. 59.

Tabela 1. Wyposażenie typów gospodarstw domowych w środki przekazu i łączności w mieście i na wsi w 1976 r.

Lata	1976	
	Miasto	Wieś
Wyszczególnienie		
Jednostki miary	Liczba sztuk na 100 gospodarstw domowych	
Radioodbiorniki stołowe	73,5	65,2
Radioodbiorniki przenośne	54,1	17,4
Telewizory	95,2	62,9
Gramofony elektryczne	39,0	21,1
Aparaty fotograficzne (od 2010 cyfrowe)	42,9	8,6

Źródło: Opracowanie własne; *Placówki wielokierunkowej działalności kulturalnej, ich funkcje i dynamika rozwoju*, F. W. Mleczko (red.), Centralny Ośrodek Metodyki Upowszechniania Kultury, Warszawa 1982, s. 62.

nad dwie trzecie wiejskich, telewizory posiadało ponad 95% gospodarstw domowych w mieście, a na wsi niecałe dwie trzecie. Gramofony elektryczne były w posiadaniu prawie 40% gospodarstw miejskich i ponad jednej piątej wiejskich. Największe dysproporcje między miastem i wsią były zauważalne w przedmiotach najmniej popularnych w wiejskim gospodarstwie domowym (przenośne radia – 54,1 oraz 17,4 sztuk na 100 gospodarstw domowych; aparaty fotograficzne – odpowiednio 42,9 i 8,6 sztuk). Różnice w stopniu nasycenia mediami przekazu i łączności pomiędzy wsią i miastem w powiecie mieleckim pod koniec lat siedemdziesiątych ilustruje tabela 2.

Radio stanowiło najpopularniejszy środek masowego przekazu w obu środowiskach. W roku 1978 mieszkańcy wsi mieleckiej posiadali o prawie 40% mniej radioodbiorników i telewizorów niż mieszkańcy miasta powiatowego. We wsiach powiatu mieleckiego było o 85% abonentów telefonicznych mniej niż w Mielcu, natomiast liczba pla-

Tabela 2. Media przekazu i łączności w powiecie mieleckim w 1978 r.

Wyszczególnienie	Wieś	Mielec	Procentowa wartość wskaźn. dla wsi względem Mielca
	1	2	
Jednostki miary	Liczba abonentów/placówek na 1000 ludności		
Radio	172,8	283,7	- 39
Telewizja	130,5	214,2	- 39
Telefon stacjonarny	9,7	65,7	- 85
Placówki pocztowe	2,3	0,8	+ 186

Źródło: opracowanie i obliczenia własne. Dane z Narodowego Spisu Powszechnego w Polsce z 1978 r.

cówek pocztowych na tysiąc mieszkańców przewyższała taki wskaźnik w mieście o 186%. Jednak biorąc pod uwagę zasięg terytorialny tych instytucji okazuje się, że na wsi są one znacznie bardziej rozproszone i odległości między nimi są zdecydowanie większe aniżeli w mieście. W dobie nowoczesnych elektronicznych mediów łączności (Internet, poczta elektroniczna, SMS-y, MMS-y) tradycyjna obsługa pocztowa ma mniejsze znaczenie.

W dekadzie 1976–1986 dystans pomiędzy wsią i miastem w zakresie wyposażenia gospodarstw domowych w odborniki telewizyjne zmniejszył się z 60% do 22%. W kolejnych latach ludność wiejska posiadała coraz nowocześniejsze media przekazu. W 2000 r. 73% gospodarstw domowych na wsi wyposażonych było w telewizory kolorowe, a 33% – w magnetowidy⁷. Na wsi podkarpackiej było mniej abonentów radiowo-telewizyjnych niż przeciętnie w Polsce, lecz w 2005 r. wieś podkarpacka wyprzedzała nieco wieś polską pod wzglę-

⁷ W. Puliński, *Rolnictwo rodzinne w Polsce od gospodarki nakazowo-rozdzielczej do rynkowej*, s. 14; *Placówki wielokierunkowej działalności kulturalnej*, s. 59.

dem telefonizacji. W 1980 r. na wsi polskiej zarejestrowanych było 11,1% ogólnej liczby abonentów telefonicznych, a w 2000 r. – 24%. W 1990 r. przeciętny wskaźnik telefonizacji był dla wsi 4,6 razy niższy aniżeli dla miast, w 2000 r. już tylko 1,66 razy. Na wsi w latach 1990–2000 wzrosła prawie siedmiokrotnie liczba abonentów telefonicznych⁸.

Początek okresu transformacji zbiegł się z upowszechnianiem Internetu, co w ciągu trzech dekad przyniosło stosowanie nowych urządzeń teleinformatycznych opartych na technice cyfrowej, te zaś uzupełniały lub wypierały tradycyjne analogowe nośniki informacji.

Dane statystyczne w tabeli 3 ilustrują zmiany ilościowe i jakościowe w wyposażeniu gospodarstw domowych w środki przekazu i łączności.

Tabela 3. Wyposażenie gospodarstw domowych w środki przekazu i łączności w Polsce w latach 1990, 2000, 2010, 2019

	Wyszczególnienie	Lata			
		1990	2000	2010	2019
Jednostki miary		Liczba sztuk na 100 gospodarstw domowych			
1	Odbiornik telewizyjny z ekranem czarnobiałym i kolorowym	128,2	98,8	98,4	95,9
2	Urządzenie do odbioru TV satelitarnej lub kablowej	x	48,8	64,5	62,6
3	Zestaw kina domowego	x	x	17,1	12,0
4	Magnetowid (od 2010 odtwarzacz)	6,9	53,6	25,2	x
5	Odtwarzacz DVD	x	x	54,2	x
6	Gramofon	10,0	x	x	x
7	Odbiornik radiofoniczny stołowy mono i stereo	87,2	58,1	x	x

⁸ *Polska wieś. Raport o stanie wsi*, Fundacja na Rzecz Rozwoju Polskiego Rolnictwa FDPA, Warszawa 2002, s. 55.

	Wyszczególnienie	Lata			
		1990	2000	2010	2019
	Jednostki miary	Liczba sztuk na 100 gospodarstw domowych			
8	Radioodbiornik przenośny mono i stereo	49,3	x	x	x
9	Magnetofon	66,8	x	x	x
10	Radio lub radiomagnetofon	x	51,5	66,4	
11	Radio lub radiomagnetofon z odtwarzaczem płyt kompaktowych	x	x	24,5	•
12	Zestaw do odbioru, odtwarzania, nagrywania dźwięku (wieża) – od 2019 łącznie z p. 11	x	34,5	41,6	63,9
13	Odtwarzacz płyt kompaktowych	x	9,4	12,9	x
14	Odtwarzacz MP3	x	x	29,1	x
15	Aparat fotograficzny (od 2010 cyfrowy)	21,8	•	49,6	•
16	Kamera video	x	3,8	10,4	x
17	Komputer osobisty	x	14,3	64,9	72,8
18	w tym laptop – od 2019 łącznie z tabletem	x	x	28,3	63,4
19	Komputer z dostępem do Internetu	x	x	59,6	80,2
20	w tym z dostępem szerokopasmowym	x	x	43,3	•
21	Komputer bez dostępu do Internetu	x	x	7,4	•
22	Konsola do gier	x	x	x	14,4
23	Drukarka	x	8,8	41,4	32,8
24	w tym wielofunkcyjna	x	x	x	23,1
25	Telefon stacjonarny	x	x	55,2	16,7
26	Telefon komórkowy	x	x	88,8	97,1
27	w tym smartfon	x	x	x	72,1

Źródło: opracowanie własne. Dane statystyczne z Urzędu Statystycznego w Rzeszowie. Legenda: x – zjawisko nie występuje, • – brak danych.

W 1990 r. wskaźnik użytkowania telewizorów wynosił 128,2%, co oznacza, że w gospodarstwie domowym znajdował się więcej niż jeden telewizor. W kolejnych dekadach jego znaczenie zmalało do 96%. Telewizor był wypierany przez urządzenia do odbioru TV satelitarnej lub kablowej: od 2000 r. zanotowano wzrost z połowy do dwóch trzecich gospodarstw domowych dysponujących tym urządzeniem. Zainteresowanie kinem domowym przez dekadę wykazywało tendencję spadkową z 17 do 12%. Magnetowidy zostały wyparte przez odtwarzacz DVD.

Do lamusa odchodziły stopniowo jednofunkcyjne, odrębne urządzenia do odtwarzania dźwięku. Radia stołowe i przenośne (turystyczne) pojawiały się w statystykach jeszcze w 1990 r. W 2000 i 2010 r. ujmowano je łącznie w pozycji „radio” lub „radiomagnetofon”. Gramofony i magnetofony nie pojawiły się już w statystykach w 2000 r. Jako odrębne pozycje w statystykach w 2000 lub 2010 r. znalazły się radio z odtwarzaczem płyt kompaktowych, odtwarzacze płyt kompaktowych, MP3, DVD i magnetowidy. Ale już w kolejnym badaniu w 2019 r. urządzenia do odtwarzania dźwięku zostały ujęte w jedną pozycję z radiem wieżą, bądź też ich funkcje, tak jak DVD, MP3 i magnetowid, przejęły urządzenia działające za pośrednictwem Internetu. Komputery osobiste, w tym laptopy i tablety, znane w 2000 r. tylko w 14,3% gospodarstwach domowych, zostały zakupione w 2019 r. przez prawie trzy czwarte gospodarstw domowych, a drukarki odpowiednio 8,8 i 32,8%. W tymże roku do statystyk trafiła konsola do gier. W ciągu badanych dziesięciu lat (2010–2019) wskaźnik dostępu do Internetu w gospodarstwach domowych wzrósł o ponad 20 punktów procentowych, z 59,6% do 80,2%. Telefonia komórkowa wypiera stopniowo telefonię stacjonarną: posługuje się nią 97,1 gospodarstw domowych, a telefonami stacjonarnymi jedynie 16,7%.

Tabela 4. Wyposażenie typów gospodarstw domowych w środki przekazu i łączności w Polsce w latach 2000, 2010, 2019

Wyszczególnienie	Lata					
	2000		2010		2019	
	Gosp. pracownikó	Gosp. rolnikó	Gosp. pracownikó	Gosp. rolnikó	Gosp. pracownikó	Gosp. rolnikó
Jednostki miary	Liczba sztuk na 100 gospodarstw domowych					
Telewizor	99,4	99,4	98,5	99,7	94,8	99,7
Magnetowid	70,1	44,0	27,3	32,8	x	x
Urządzenie do odbioru TV satelitarnej lub kablowej	62,8	19,3	72,9	49,1	66,6	55,0
Zestaw kina domowego	x	x	23,6	13,5	15,3	9,4
Odtwarzacz DVD	x	x	67,5	62,6	x	x
Radioodbiornik	49,3	63,7	62,2	76,7	61,2	76,8
Radiomagnetofon	60,3	58,0	60,2	76,7	•	•
Odtwarzacz płyt kompaktowych	14,7	6,6	16,5	15,2	•	•
Odtwarzacz MP3	x	x	40,7	33,6	•	•
Radio lub radiomagnetofon z odtwarzaczem płyt kompaktowych	x	x	29,4	27,1	•	•
Zestaw do odbioru, odtwarzania, nagrywania dźwięku (wieża)	52,1	21,1	54,0	46,1	60,2	76,8
Komputer osobisty	23,5	5,5	85,3	74,2	89,1	83,9
w tym laptop	x	x	37,6	19,1	78,6	72,5
Komputer z dostępem do Internetu	x	x	79,0	61,9	95,5	89,8
w tym z dostępem szerokopasmowym	x	x	57,9	41,3	•	•
Komputer bez dostępu do Internetu	x	x	9,1	14,5	•	•
Konsola do gier	x	x	x	x	20,3	18,4
Drukarka	14,3	1,9	54,9	51,7	40,6	47,1
w tym wielofunkcyjna	x	x	x	x	28,8	33,7

Wyszczególnienie	Lata					
	2000		2010		2019	
	Gosp. pracowników	Gosp. rolników	Gosp. pracowników	Gosp. rolników	Gosp. pracowników	Gosp. rolników
Jednostki miary	Liczba sztuk na 100 gospodarstw domowych					
Kamera video	5,5	1,4	13,5	6,0	•	•
Aparat fotograficzny (od 2010 cyfrowy)	•	•	66,2	49,7	•	•
Telefon stacjonarny	•	•	48,0	67,9	10,5	25,2
Telefon komórkowy	•	•	98,9	94,6	99,6	99,6
w tym smartfon	x	x	x	x	88,9	77,6

Źródło: opracowanie własne. Dane statystyczne z Urzędu Statystycznego w Rzeszowie. Legenda: x – zjawisko nie występuje, • – brak danych.

Z punktu widzenia celu postawionego w artykule istotne jest zbadanie dystansu wyposażenia w środki przekazu i łączności w poszczególnych typach gospodarstw domowych, a w szczególności gospodarstw pracowników i rolników, ponieważ pracownicy w większości zamieszkują miasta, a rolnicy głównie wieś.

Od badanych lat XXI w. wszystkie typy gospodarstw domowych były wyposażone w telewizory niemal w 100%. Gospodarstwa domowe rolników wyprzedzały nieznacznie inne typy gospodarstw, osiągając w 2010 i 2019 r. najwyższy wskaźnik – 99,7%. Telewizory nie zostały wyparte przez inne nośniki obrazu (telewizja satelitarna i kino domowe). Urządzenie do odbioru TV satelitarnej lub kablowej posiadało w 2000 r., 2010 i 2019 r. najczęściej pracujący na własny rachunek (odpowiednio 69,8%, 80,1% i 69,1% ich gospodarstw). Posiadało je także 62,8%, 72,9% i 66,6% gospodarstw pracowników i 19,3%, 49,1% i 55,0% gospodarstw rolników oraz jedna trzecia gospodarstw emeryckich z rencistami w 2000 r. i ponad połowa w latach 2010 i 2019. Tylko

w gospodarstwach domowych rolników, emerytów i rencistów utrzymuje się tendencja wzrostowa.

Dużo większy jest rozdźwięk między grupami gospodarstw w posiadaniu zestawu kina domowego, które jest o wiele mniej popularne niż telewizja satelitarna. Ten nośnik przekazu także posiadali najczęściej pracujący na własny rachunek (2010 – jedna trzecia, 2019 r. jedna czwarta), najrzadziej emeryci i renciści (2010 r. – 5,8%, 2019 – 4,9%). W gospodarstwach domowych rolników wskaźniki te wynosiły: 2010 r. – 13,5%, 2019 – 9,4%. We wszystkich badanych typach gospodarstw maleje popularność kina domowego. Jest to zbieżne ze wzrostem powszechności użytkowania nowocześniejszych nośników przekazu połączonych z łącznością internetową.

Nasylenie gospodarstw domowych sprzętem audiowizualnym i audio było zróżnicowane. W 2010 r. odtwarzacze DVD cieszyły się popularnością w trzech czwartych gospodarstw domowych biznesmenów, dwóch trzecich pracowników i rolników oraz jednej trzeciej emerytów i rencistów. W 2000 r. magnetowidy najczęściej znajdowały się na wyposażeniu gospodarstw domowych pracowników (70,1%) i rolników (44%), we wszystkich innych typach gospodarstw nie osiągały 30%. Odtwarzacze MP3 używano w 2010 r. w 40,7% gospodarstw pracowników i w jednej trzeciej gospodarstw domowych rolników. W innych typach gospodarstw posiadanie tego urządzenia było bardziej zróżnicowane: od 50% u biznesmenów do 8% u emerytów i rencistów. Dużo mniej popularne były odtwarzacze płyt kompaktowych jako samoistne urządzenia, gdyż stanowiły one także komponent radia. Tylko w gospodarstwach domowych biznesmenów ich posiadanie przekraczało 20%, w gospodarstwach domowych pracowników i rolników było to kilkanaście procent, a w gospodarstwach domowych emerytów i rencistów ponad 6%. Radio z odtwarzaczem płyt kompaktowych posiadała jedna trzecia gospodarstw domowych biznesmenów,

mniej niż 30% gospodarstw pracowników i rolników oraz 15% gospodarstwach domowych emerytów i rencistów. Radio lub radiomagnetofon były o wiele bardziej znanymi urządzeniami i używanymi w największym stopniu przez gospodarstwa domowe rolników, emerytów i rencistów (wzrost do trzech czwartych tych gospodarstw w 2010 r.). W pozostałych typach wskaźnik ten oscylował wokół 60%.

W 2019 r. wieże, czyli zestawy stereofoniczne radio, radiomagnetofon, odtwarzacz płyt kompaktowych posiadali najczęściej rolnicy. Były one w ponad trzech czwartych gospodarstw domowych na wsi, a w pozostałych typach gospodarstw wielkość ta oscylowała wokół dwóch trzecich.

Komputery osobiste były najczęściej w gospodarstwach domowych biznesmenów (odpowiednio w 2000, 2010 i 2019 r. o około 20, 30 i 20 punktów procentowych więcej niż średnia wynosząca odpowiednio 14,3%, 64,9% i 72,8%). Nasylenie komputerami w gospodarstwach pracowniczych i rolniczych wynosiło w 2000 r. odpowiednio 23,5% i 5,5%, w 2010 r. – 85,3% i 74,2%, a w 2019 r. – 89,1% i 83,9%. Największy przyrost komputerów osobistych nastąpił w gospodarstwach rolników od 5,5% do 83,9%, co spowodowało wyrównanie wskaźnika w stosunku do gospodarstw pracowników. Duże tempo wzrostu nastąpiło także w gospodarstwach emerytów i rencistów: od 3,6% do 43%.

W podobny sposób kształtowała się struktura gospodarstw domowych posiadających laptopy. Jedyne wskaźniki procentowe osiągały niższy poziom: dla gospodarstw biznesu w 2010 r. ponad 50%, a 2019 r. ponad 80%, dla gospodarstw pracowników w 2010 r. – 37,6% i rolników – 19,1%, zaś w 2019 r. odpowiednio 78,3% i 72,5%, oraz dla gospodarstw emerytów i rencistów w 2010 r. – 10%, a w 2019 r. – 34%.

Prawie 90% gospodarstw domowych ludzi biznesu posiadało dostęp do Internetu w 2010 r., a w 2019 – 97,5%. Natomiast 79,0% gospodarstw pracowników i 61,9% gospo-

darstw rolników dostęp ten posiadało w 2010 r., a w 2019 r. – 95,5% gospodarstw pracowników i 89,8% gospodarstw rolników. Zmniejszył się dystans między gospodarstwami pracowników w mieście i rolników na wsi z 7,1 punktów procentowych do 5,7. Podwoił się dostęp do Internetu w gospodarstwach domowych emerytów i rencistów: z 26,6% do 52,2%.

Drukarka była najczęściej na wyposażeniu gospodarstw domowych właścicieli firm, w 2000 r. około jednej czwartej, w 2010 r. – prawie trzech czwartych i w 2019 r. dwóch trzecich. Użytkowanie drukarek w gospodarstwach rolników wzrosło z 1,9% w 2000 r. do około połowy w pozostałych badanych latach. W 2000 r. drukarki posiadało 14,3% pracowniczych gospodarstw domowych, w 2010 – 54,9%, a w 2019 r. – 40,6%. W gospodarstwach emeryckich wskaźniki te wynosiły odpowiednio: 2%, 16% i 13%.

Aparaty fotograficzne z kliszą zostały wyparte na początku lat 2000 przez aparaty cyfrowe. W 2010 r. były one w posiadaniu średnio połowy wszystkich typów gospodarstw domowych. Także połowa gospodarstw rolników była wyposażona w ten sprzęt. W gospodarstwach pracowników wskaźnik ten był wyższy o ponad 15%. Aparaty fotograficzne znajdowały się około 80% gospodarstw domowych właścicieli firm i w co piątym gospodarstwie emerytów i rencistów. W 2019 r. statystyki gospodarstw domowych nie wykazują aparatów cyfrowych, na użytek domowy zastąpionych przez funkcje aparatów telefonicznych, smartfonów (używanych w większości przez zakłady fotograficzne).

Konsolę do gier posiadała w 2019 r. ponad jedna czwarta gospodarstw biznesmanów i około jedna piąta gospodarstw pracowniczych i rolniczych. Wyraźnie odstawali w zakupie tego urządzenia emeryci i renciści (2%).

Nasylenie telefonią komórkową postępowało w błyskawicznym tempie, by w 2010 r. osiągnąć porównywalne wskaźniki w gospodarstwach domowych pracowników i rol-

ników: 98,9% i 94,6%, które w 2019 r. zrównały się do 99,6% w obu typach gospodarstw.

Używanie smartfonów oscylowało w 2019 r. wokół 90% w większości typów gospodarstw. Smartfony posiadało ponad trzy czwarte gospodarstw rolników.

Porównując użytkowanie środków przekazu i łączności w okresie transformacji systemowej w interwałach dziesięcioletnich w większym stopniu zauważa się różnice jakościowe aniżeli ilościowe. Jest to skutkiem pojawiania się na rynku nowych urządzeń do odbioru dźwięku i obrazu. Większość z nich szybko wychodzi z użycia najpierw w wyniku integracji jednofunkcyjnych urządzeń wyspecjalizowanych w urządzenia multimedialne, następnie są one wypierane przez wielofunkcyjne urządzenia połączone w sieci internetowej. Spośród poszczególnych typów gospodarstw domowych najmniejsze zróżnicowanie występuje pomiędzy gospodarstwami pracowników i robotników. Zauważa się prawidłowość prawie równoczesnego nabywania pojawiających się na rynku nowoczesnych urządzeń elektronicznych do przekazu i łączności przez gospodarstwa pracowników i rolników w ostatnich badanych latach. To świadczy o dużym postępie w rozwoju kultury materialnej na wsi, gdy tymczasem wskaźniki z okresu przed transformacją systemową wykazują duży dystans między nasycaniem wsi w stosunku do miasta w urządzenia do przekazu i łączności. Mieszkańcy miast wcześniej niż ludność wiejska mogli posługiwać się zdobyczami ówczesnej techniki.

Powyższe dane statystyczne są uzupełnione wynikami badań terenowych we wsiach powiatu mieleckiego i w mieście Mielcu w drugiej dekadzie transformacji systemowej w Polsce.

Unowocześnianie środków masowego przekazu spowodowało, że liczba abonentów radiowo-telewizyjnych nie odzwierciedla pełnego zakresu korzystania z nośników masowej komunikacji. Brak konieczności rejestracji wielu rodza-

jów posiadanego sprzętu z tej dziedziny (magnetowidy, telegazety, kino domowe, zestawy do odtwarzania płyt i kaset z radiem, tzw. wieże stereo, Internet, karty graficzne w komputerze do odtwarzania programu telewizyjnego itp.) utrudnia opracowywanie statystyk posiadania tych urządzeń przez gospodarstwa domowe. Do zbadania wyposażenia gospodarstw domowych w ten sprzęt posłużono się więc jedynie danymi z badań terenowych prowadzonych w powiecie mieleckim. O unowocześnianiu wsi świadczy posiadanie motywacji i środków finansowych do nabywania i użytkowania przez ludność wiejską audiowizualnego sprzętu elektronicznego wypierającego tradycyjne nośniki masowego przekazu.

W okresie socjalizmu najpowszechniejszym środkiem masowego przekazu było radio znajdujące się u trzech czwartych respondentów z obu środowisk. Obecnie jedno gospodarstwo domowe posiada zwykle kilka odbiorników radiowych, ale nie zawsze stanowią one samodzielne aparaty i nie muszą być wykazywane jako osobny sprzęt. Radio jako odrębny odbiornik stanowi drugą pozycję w zestawie wyposażenia; jest wykazywane przez 83% respondentów na wsi i 89% w mieście. W jednakowym stopniu w obu środowiskach przybyło zwolenników codziennego słuchania programów i audycji radiowych z prawie 30% do ponad 40%. Radiosłuchaczami są osoby w wieku aktywności zawodowej i można wnioskować, że popularność radia wynika z możliwości odbioru programów radiowych w godzinach pracy. Na jednakowym poziomie u jednej trzeciej badanych w każdym wieku w obu badanych przedziałach czasowych i obu środowiskach utrzymuje się dosyć częste słuchanie radia. Nie korzysta z radia około 2% respondentów w wieku 45–60 lat, a okazjonalnie włącza radio około 16% badanych w każdym wieku.

Według informacji udzielanych w wywiadach telewizor kolorowy należy obecnie do wyposażenia 91% domów re-

spondentów na wsi i 97% w mieście. W latach schyłkowego socjalizmu wskaźnik ten na wsi wynosił 19%; w mieście telewizor kolorowy posiadała prawie połowa respondentów. Wyparł on poprzednika, telewizor czarno-biały użytkowany przez dwa pokolenia. Telewizor czarno-biały przez prawie pół wieku nie zdobył takiej powszechności w domach wiejskich jak jego następca przez dekadę. W ostatnich latach socjalizmu telewizor czarno-biały był w posiadaniu dwóch trzecich respondentów na wsi i połowy w mieście, jego zmierzch nastąpił błyskawicznie. Obecnie ma go na wsi tylko 5% badanych i w mieście 4%; stanowi on zupełnie nie zestawu sprzętu audiowizualnego najczęściej w pokojach dziadków.

W okresie transformacji nastąpił przyrost telewidzów codziennie oglądających program od jednej czwartej respondentów na wsi i jednej trzeciej w mieście do połowy obu badanych populacji w każdym przedziale wiekowym. Widoczne jest tempo przyrostu stałych telewidzów: wieś z jednej piątej do jednej czwartej, a miasto z jednej czwartej do jednej trzeciej. W mieście jest więcej niż na wsi telewidzów we wszystkich przedziałach wiekowych przyznających się do dosyć częstego kontaktu ze szklanym ekranem. W obu środowiskach spadła okazjonalna oglądalność telewizji, na wsi z jednej trzeciej do 17%, w mieście z jednej piątej do 15%. Zdarzają się pojedyncze osoby nieoglądające telewizji.

Magnetofon jako samodzielna pozycja sprzętu był wykazywany przez jedną trzecią respondentów ze wsi przed 1990 r. i połowę po 1990 r. oraz odpowiednio – połowę i trzy czwarte badanych z miasta. Magnetofon wchodzi ponadto z radiem w skład zestawu „wieży stereo”: dysponuje nią ponad połowa gospodarstw domowych respondentów na wsi i w mieście. Przed 1990 r. wieżę stereo posiadało o połowę mniej osób na wsi niż w mieście (6% i 12%). Odtwarzacz płyt kompaktowych upowszechnił się na wsi w ponad 40% bada-

nych gospodarstw domowych (przed 1990 r. w posiadaniu 1% respondentów), a w mieście w ponad połowie gospodarstw domowych (przed 1990 r. w posiadaniu 3% respondentów).

Przed rokiem 1990 magnetowid posiadało 12% respondentów wiejskich i jedna piąta miejskich, obecnie korzysta z niego ponad połowa badanej populacji na wsi i prawie dwie trzecie w mieście. W badanym okresie PRL-u mieszkańcy wsi i miasta w jednakowym stopniu nie mieli kontaktu z tym nowoczesnym wówczas nośnikiem przekazu. Ponad jedna trzecia respondentów nigdy nie korzystała z wideo, a obecnie brak kontaktu z tym sprzętem wykazuje jedna piąta obu populacji, na wsi głównie powyżej 45. roku życia, w mieście powyżej 30 lat. Okazjonalnie oglądała nagrywane przez siebie lub wypożyczone filmy i programy jedna czwarta respondentów, zaś obecnie prawie połowa obu badanych populacji, najczęściej w wieku produkcyjnym. Podwoiła się na wsi liczebność systematycznych użytkowników wideo, lecz nadal jest to nieliczna grupa sięgająca 11% badanych, głównie do 45. roku życia. W mieście zaznaczył się wzrost systematycznych użytkowników wideo z 13% do jednej piątej respondentów, głównie w wieku produkcyjnym.

Kino domowe i kamera wideo są sprzętem używanym przez 15% respondentów w obu środowiskach, a przed 1990 r. nikt spośród badanych nie posiadał takich artykułów.

Do domów prywatnych wkracza powoli technika biurowa. Kserokopiarki używa 7% respondentów na wsi i 10% w mieście. Wiek 45 lat stanowi granicę, poniżej której użytkowanie tego sprzętu jest powszechniejsze. Urządzeniem biurowym instalowanym w domach jest faks posiadany na wsi przez 6% badanej populacji i w mieście przez 8%. Na wsi wiek do 60 lat, a w mieście do 45 lat wyznacza granicę powszechniejszego użytkowania tego urządzenia łączności.

Komputer jako urządzenie wielofunkcyjne służące do pracy biurowej, zapewniające rozrywkę równocześnie jako

odtworczacz muzyki, filmów i środek łączności za pomocą Internetu i poczty e-mailowej, wchodzi w prawie jednakowym stopniu do coraz powszechniejszego użycia zarówno w gospodarstwach wiejskich, jak i w miejskich. Na wsi 60% respondentów posiada komputer (przed 1990 r. 0,6%), a w mieście – 68% (przed 1990 r. – 4%). Podobne wskaźniki przed 1990 r. określały posiadanie drukarek jako urządzeń komplementarnych (0,6% na wsi i 3% w mieście), które dziś stanowią wyposażenie 40% gospodarstw wiejskich i 47% miejskich. U schyłku socjalistycznej rzeczywistości komputer był nieco bardziej znanym nowym urządzeniem stosowanym przez mieszkańców miasta niż wsi, ale nasycenie nim obu środowisk przebiegało w jednakowym tempie. Nie używało go wówczas 62% respondentów ze wsi i 56% z miasta; obecnie jest on poza zasięgiem 30% badanych ze wsi i 24% z miasta, w większości po 45. roku życia. W wiejskim środowisku miał z nim częsty lub codzienny kontakt jeden procent respondentów, a obecnie ponad jedna trzecia, w mieście – odpowiednio 8% dawniej i połowa obecnie, głównie do 45. roku życia.

Przed 1990 r. stosunkowo rzadko używanym medium na wsi był Internet. Nie znało tego typu łączności w socjalistycznej wsi 68% badanych, a obecnie nie jest on wykorzystywany przez 43% respondentów, głównie po 45. roku życia. W mieście nie znało go o 10% mniej respondentów; obecnie nie korzysta z niego o 14% mniej badanych, zwłaszcza po 45. roku życia. Przed 1990 r. systematycznie eksploatowało Internet 2% respondentów ze wsi i 7% z miasta. W okresie transformacji łączy te upowszechniły się wśród jednej czwartej badanej populacji wiejskiej, głównie do 60. roku życia, i 43% miejskiej, głównie do 45. roku życia.

Poczta e-mailowa przed 1990 r. nie była znana 67% respondentów na wsi i 60% w mieście, a stosowało ją 2% badanych ze wsi i 6% z miasta. Obecnie nie stosuje jej 46% respondentów ze wsi i 34% z miasta, głównie po 45. roku

życia, a używa jej systematycznie 22% badanych ze wsi i 36% z miasta, głównie do 30. roku życia.

Do historii odchodzi jedna z najstarszych form podtrzymywania kontaktów – zwyczaj pisania listów. Już w ostatnich latach socjalizmu nie należał on do powszechnych. Jedna piąta respondentów z miasta i nieco mniej ze wsi (16%) systematycznie pisało listy przed 1990 r., a obecnie już tylko 10% w mieście (w wieku 18–60 lat) i 4% na wsi (18–75 lat). Jedna piąta badanych z obu środowisk w okresie socjalizmu nie pisała listów, obecnie – prawie połowa badanych. Różnego rodzaju święta i uroczystości rodzinne są jeszcze motywacją do podtrzymywania korespondencji pisemnej dla 28% badanych ze wsi (spadek na wsi o 10% w stosunku do okresu PRL-u) i jednej trzeciej respondentów z miasta w obu porównywanych okresach.

Telefon stacjonarny na wsi przed 1990 r. był zainstalowany u jednej piątej respondentów, w mieście u prawie połowy. Obecnie posiada go 86% badanych populacji. Z telefonu stacjonarnego korzystał we wsi socjalistycznej systematycznie co dziesiąty respondent, a we współczesnej prawie co drugi. W środowisku wiejskim telefonu używa systematycznie większość respondentów w wieku aktywności zawodowej, zaś w mieście – bez względu na wiek. W obu środowiskach sporadycznie używała go jedna piąta badanych, a obecnie 40% na wsi i 30% w mieście. Nie miała telefonu domowego połowa respondentów na wsi i 40% w mieście, a obecnie – tylko 6% badanych mieszkańców wsi i 9% mieszkańców miasta. Na wsi telefonem stacjonarnym nie dysponują najczęściej respondenci w wieku emerytalnym, a w mieście nie instalują go młodzi ze względu na obniżenie kosztów posiadania i użytkowania telefonu komórkowego.

Telefonia komórkowa uzupełnia poziom nasycenia mediami łączności bez względu na miejsce zamieszkania. Można zaobserwować już pewne symptomy wypierania łączności stacjonarnych przez telefonię bezprzewodową. Telefon sta-

cjonarny przestał być miarodajnym miernikiem i wyznacznikiem postępu w dziedzinie łączności, staje się mniej opłacalny w dobie zalewu promocyjnych odpłatności za telefonię komórkową. W upowszechnieniu na wsi urządzeń łączności dokonał się zatem postęp nie tylko ilościowy, lecz i jakościowy. W obu badanych środowiskach telefonu komórkowego nie posiadały przed zmianami systemowymi dwie trzecie respondentów; obecnie na wsi nie ma go 23% badanych, a w mieście 21%. Telefonów komórkowych używa obecnie prawie dwie trzecie respondentów na wsi i trzy czwarte w mieście. Na wsi systematycznie używa komórek 43% respondentów, a 15% sporadycznie; w mieście odpowiednio 55% i 16%. Tempo wzrostu nasycenia tym urządzeniem obu środowisk jest bardzo podobne. Najwięcej systematycznych użytkowników telefonów komórkowych jest w wieku do 45 lat, od tego wieku wzrasta liczba respondentów nieposiadających komórek⁹.

Rozwój wyposażenia gospodarstw domowych w środki transportu w Polsce

Rozwój motoryzacji na terenach wiejskich był jednym z czynników wzrastającej ekspansji przestrzennej mieszkańców tradycyjnej wsi. Postęp jakościowy w tej dziedzinie spowodował zamianę użytkowanych indywidualnie środków transportu z jednośladów na dwuślady. W połowie lat siedemdziesiątych XX w. najpowszechniejszym środkiem indywidualnej lokomocji na wsi był rower. Posiadało go prawie dwa razy więcej gospodarstw domowych niż w mieście. Motocykle i skutery również stanowiły wówczas częstsze wy-

⁹ K. Leśniak-Moczuk, *Przemiany wiejskich społeczności lokalnych w odniesieniu do miasta. Studium zmiany systemowej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2008, s. 335–341.

posażenie ludności wiejskiej niż miejskiej. Samochód był pojazdem dwuipółkrotnie powszechniejszym w mieście niż na wsi. Wiele czynników, jak: cenowe, popytowe i dochodowe uczyniło go mniej dostępnym dla rolników¹⁰.

Upowszechnianie użytkowania samochodów na wsi oznaczało traktowanie auta jako narzędzia realizacji zadań zawodowych, zaspokajania potrzeby niezależności i symbolu prestiżu społecznego, wzbudzającego poczucie dumy i ważności, wyzwalającego uczucie pasji i afektu. Społeczną konsekwencją rozwoju indywidualnej motoryzacji jest osłabienie związków człowieka z jednym miejscem pobytu w wyniku zwiększenia częstotliwości, a także zasięgu wyjazdów turystycznych i innych oraz wydłużenie dystansu migracji wahadłowych do pracy, co skutkuje rozbiciem tradycyjnego modelu życia rodzinnego. Dla społeczności wiejskich oznacza to przewyższenie izolacji społecznej, dostęp do usług na terenie miejskim i zbliżenie do cywilizacji przemysłowej¹¹. Posiadanie prywatnych samochodów wpłynęło na coraz radsze korzystanie z komunikacji publicznej oraz upowszechniło przemieszczanie się ludności z odległych wsi na dłuższe dystanse nie tylko w celach użytkowych, lecz i rekreacyjnych. Poniższa tabela daje wgląd w rodzaje posiadanych środków indywidualnej komunikacji i nasycenie nimi wiejskich i miejskich gospodarstw domowych prawie pół wieku temu.

Rowery jako proekologiczne i prozdrowotne środki lokomocji nie wychodzą z użycia. W połowie lat siedemdziesiątych XX w. były w ponad połowie gospodarstw miejskich i w prawie wszystkich gospodarstwach wiejskich. Motocykle i skutery posiadało 12% gospodarstw miejskich i 21%

¹⁰ *Polska wieś. Raport o stanie wsi*, s. 104.

¹¹ K. Guttler, *Społeczne problemy motoryzacji indywidualnej*, [w:] *Zmiany społeczne i postęp techniczny*, B. Gałęski (red.), IFiS PAN, Warszawa 1971, s. 259–263.

Tabela 5. Wyposażenie gospodarstw domowych w mieście i na wsi w środki transportu w 1976 r.

Wyszczególnienie	1976	
	Miasto	Wieś
Jednostki miary	Liczba sztuk na 100 gospodarstw domowych	
Rowery	57,9	92,0
Motocykle i skutery	12,0	21,4
Samochody osobowe	10,3	4,1

Źródło: opracowanie własne. *Placówki wielokierunkowej działalności kulturalnej – ich funkcje i dynamika rozwoju*, F.W. Mleczek (red.), Centralny Ośrodek Metodyki Upowszechniania Kultury, Warszawa 1982, s. 62.

Tabela 6. Wyposażenie gospodarstw domowych w środki transportu w Polsce w 1990, 2000, 2010, 2019

Wyszczególnienie	Lata			
	1990	2000	2010	2019
Jednostki miary	Liczba sztuk na 100 gospodarstw domowych			
Rowery	141,8	60,1	64,3	61,4
Motocykle, skutery, motorowery	29,0	3,9	6,2	5,6
Samochody osobowe	35,1	47,2	59,5	67,8

Źródło: opracowanie własne. Dane statystyczne z Urzędu Statystycznego w Rzeszowie.

gospodarstw wiejskich. Samochody osobowe były dobrem rzadkim zarówno w mieście (10% gospodarstw domowych), jak i na wsi (4%).

W 1990 r. w gospodarstwach domowych był często więcej niż jeden rower. Od 2000 r. około dwie trzecie gospodarstw posiada ten środek lokomocji. Motocykle i skutery wychodzą z użycia jako środki transportu. W 1990 r. posiadało je 29% gospodarstw domowych, w kolejnych latach

Tabela 7. Wyposażenie typów gospodarstw domowych w środki transportu w Polsce

Lata	Typy gospodarstw	Rowery	Motocykle skutery	Samochody
2000	Gospodarstwa pracowników	62,2	3,2	55,5
	Gospodarstwa rolników	89,1	11,1	69,5
	Gospodarstwa właścicieli firm	67,7	3,7	84,8
	Gospodarstwa emerytów i rencistów	47,5	2,7	26,6
2010	Gospodarstwa pracowników	71,7	7,3	73,4
	Gospodarstwa rolników	92,3	19,0	90,7
	Gospodarstwa właścicieli firm	74,0	10,4	91,7
	Gospodarstwa emerytów i rencistów	50,6	2,7	34,4
2019	Gospodarstwa pracowników	68,0	6,5	80,8
	Gospodarstwa rolników	86,4	18,9	94,4
	Gospodarstwa właścicieli firm	72,1	6,9	91,1
	Gospodarstwa emerytów i rencistów	44,1	3,3	24,6

Źródło: opracowanie własne. Dane Urzędu Statystycznego w Rzeszowie.

pozostało ich w granicach 6%. Liczba użytkowników samochodów osobowych rosła dynamicznie w badanych latach okresu transformacji. W 1990 r. posiadało je 35,1% gospodarstw domowych, w 2000 r. – 47,2%, w 2010 r. – 60%, a w 2019 – 68%.

Rowery w badanych latach najczęściej były w posiadaniu gospodarstw domowych rolników (odpowiednio 89,1%, 92,3% i 86,4%), w pozostałych średnio – 70%, oprócz emeryckich i rencistów, gdzie wskaźnik ten oscylował wokół 50%.

Motocykle i skutery są przedmiotem zainteresowania szczególnie młodych pasjonatów. Jednoślady z silnikiem utrzymywały się w 2010 i 2019 r. najdłużej w gospodarstwach rolników na wsi (po 19%), w miejskich pracownicznych (odpowiednio 7,3% i 6,5%), biznesmenów (odpowiednio 10,4% i 6,9%) i senioralnych po 2,7%.

Najczęstszymi użytkownikami samochodów osobowych były gospodarstwa domowe biznesmenów i rolników (w 2010 r. wskaźnik oscylował wokół 91%). W 2019 r. najwięcej samochodów osobowych posiadali rolnicy (94,4% gospodarstw domowych, tj. o 3,3 punkty procentowe mniej od gospodarstw biznesmenów). W 2010 r. posiadano je w prawie trzech czwartych gospodarstw domowych pracowniczych, a w 2019 r. w ponad 80%. W gospodarstwach emerytów i rencistów pojawiła się tendencja spadkowa z ponad jednej trzeciej w 2010 r. do prawie jednej czwartej w 2019 r.

Z badań terenowych przeprowadzonych wśród ludności miasta Mielca i wsi w powiecie mieleckim w połowie drugiej dekady transformacji systemowej, dotyczących zmian w dostępie do indywidualnych środków transportu, wynikają następujące wnioski. O postępie w użytkowaniu indywidualnych środków transportu przez mieszkańców wsi powiatu mieleckiego na początku XXI w. świadczy fakt zrównania powszechności posiadania roweru z samochodem osobowym u ponad trzech czwartych badanej populacji. Jeszcze pod koniec okresu socjalistycznego rower był tu, podobnie jak w skali ogólnopolskiej, najpowszechniejszym środkiem lokomocji ludności badanych wsi, a większy niż we wsi w skali ogólnopolskiej był również udział innych środków transportu. Rower posiadało dwie trzecie respondentów, a motor i samochód – po jednej czwartej. Dziś motor nie jest popularnym środkiem przemieszczania się; posiada go 15% badanych na wsi. Stanowi on nie tyle środek komunikacji, ile sprzęt do rozrywki czy do uprawiania sportu w czasie wolnym. Dla mieszkańców wsi zaangażo-

zowanych w prywatną działalność pozarolniczą niezbędny staje się samochód dostawczy lub ciężarowy. Na wsi socjalistycznej taki był w posiadaniu 4% badanej populacji, a obecnie – 7%. W środowisku wiejskim właścicielami rowerów są osoby w wieku poprodukcyjnym, zaś samochodów osobowych – w większości osoby w wieku aktywności zawodowej. Respondenci miejscy posiadają mniej sprzętu transportu indywidualnego niż mieszkający na wsi. Rowery były tu przed 1990 r. tak samo popularnym środkiem transportu jak na wsi. Samochody osobowe miało jedna trzecia respondentów z miasta, czyli o prawie 10% więcej niż na wsi, a obecnie o 10% mniej. Mniej jest też motocykli (5%) i samochodów dostawczych (6%). Największa częstotliwość własnych środków transportu występuje wśród miejskich respondentów do 45. roku życia.

Powszechność posiadania własnych samochodów przez mieszkańców wsi, likwidacja dowozów do pracy organizowanych i finansowanych przez socjalistyczne przedsiębiorstwa oraz zmniejszenie częstotliwości kursowania autobusów spowodowały wzrost wykorzystywania własnego transportu. Prywatne samochody służą jako transport do pracy 18% respondentów ze wsi i 22% z miasta (przed 1990 r. – odpowiednio 7% i 9%), jako transport rodzinny 40% badanych na wsi i 27% w mieście (przed 1990 r. – 13% i 20%) i jako sporadyczny środek lokomocji 11% respondentów na wsi i 9% w mieście (przed 1990 r. – 7% i 13%). W latach schyłkowego socjalizmu 40% respondentów wiejskich i 30% miejskich nie korzystało z prywatnych samochodów, a obecnie tylko co dziesiąty badany mieszkaniec wsi i co piąty badany z miasta. Prywatne środki lokomocji służą jako transport do pracy najczęściej osobom w przedziale wiekowym 30–45 lat, jako transport rodzinny w każdym wieku. Z indywidualnego transportu nie korzysta największy odsetek w grupie emerytów. W latach osiemdziesiątych ludność miejska korzystała częściej z prywatnych samocho-

dów, a obecnie przewyższa ją pod tym względem ludność wiejska.

Do posiadania samochodu przywiązują większe znaczenie mieszkańcy współczesnej wsi niż mieszkańcy miasta. Na wzrost znaczenia tej potrzeby obecnie w porównaniu do czasów PRL-u wskazywało 20% respondentów obu środowisk. Wraz z wiekiem respondentów potrzeby te maleją. Według respondentów ze wsi, zwłaszcza w wieku 30–60 lat, możliwość zaspokojenia potrzeby posiadania samochodu jest obecnie sześć razy większa niż w poprzednim systemie (7% i 42%), a respondenci z miasta sądzą odwrotnie. Ponad jedna trzecia z nich bez względu na wiek twierdzi, że większe możliwości były w PRL-u, a tylko 6% – że obecnie. Kryterium dostępności zakupu samochodów nie jest ich podaż, a wielkość i stałość dochodów ludności. Wypowiedzi te należy analizować relatywnie. W czasach socjalistycznych wieś nie była nasycona tym środkiem indywidualnego transportu w takim stopniu jak miasto.

Na współczesnej wsi komunikacja masowa została zastąpiona w bardzo dużym stopniu przez transport indywidualny. Regularna sieć autobusowa Polskiej Komunikacji Samochodowej obsługuje wieś mielecką od lat sześćdziesiątych XX w., docierając do wszystkich zakątków powiatu. Linia kolejowa relacji Dębica–Mielec–Tarnobrzeg przebiegająca od południowych do północnych krańców powiatu łączy wsie położone w jej zasięgu. W PRL-u transport ten był uzupełniany codziennym dowozem do pracy zatrudnionych w Wytwórni Sprzętu Komunikacyjnego Mielec i w Siarkopolu koło Tarnobrzega. Na terenie miasta funkcjonuje sieć Miejskiej Komunikacji Samochodowej. Ze środków komunikacji masowej i fabrycznej w celu dojazdów do pracy korzystało w tym okresie prawie połowa respondentów ze wsi i ponad dwie trzecie z miasta; obecnie jedynie 17% badanej populacji wiejskiej i 21% miejskiej, głównie młodzieży. Komunikacja masowa nie była i nie jest popularnym środ-

kiem transportu rodzinnego, korzystanie z niej spadło na wsi z 7% do 4%, a w mieście utrzymuje się na poziomie 8% i dotyczy szczególnie osób w wieku 30–45 lat. W obu środowiskach tylko 2% badanych oświadczyło, że nie korzystało w PRL-u z komunikacji masowej, a jedna czwarta – sporadycznie. We współczesnej wsi i mieście prawie jedna piąta respondentów nie jest zainteresowana masowym przewozem osób, sporadycznie korzysta z niego 40% badanych na wsi i 30% w mieście. Sporadycznie korzystają z masowego transportu wszystkie grupy wiekowe, a nie korzystają osoby w bardzo podeszłym wieku.

W obu badanych środowiskach jedna trzecia respondentów przywiązywało bardzo dużą wagę do rozwoju komunikacji masowej w czasach socjalistycznych. Obecnie na wsi poziom takich ocen nieznacznie wzrósł, a w mieście spadł do jednej czwartej. Na wsi więcej osób w wieku produkcyjnym przywiązuje wagę do komunikacji masowej ze względu na większą mobilność tej grupy wiekowej. Respondenci wiejscy oceniają stopień zaspokojenia potrzeby korzystania z publicznych środków transportu na podobnym poziomie w obu systemach. W środowisku miejskim obecnie o połowę mniej respondentów ocenia stopień zaspokojenia tej potrzeby na bardzo wysokim poziomie, a więcej z nich wskazuje na poziom niski. Ocenę zmian form komunikacji ilustrują następujące wypowiedzi mieszkańców wsi: (kobieta, l. 56) „Za czasów socjalizmu była komunikacja lepsza, jeździły pociągi, autobusy PKS. MKS był co godzinę lub co pół godziny u nas”; (mężczyzna, l. 59) „Pielęgniarki dojeżdżały do ośrodka zdrowia do roboty z Mielca, ludzie mieli dojazd do Mielca, nie było problemu. Dziś prawie wszystko jest zlikwidowane, bez samochodu się nie da żyć. Samochód i downi by był kupił, ale były dzieci, wydatek, trza było ich do szkoły ubrać, książki kupić, budowało się, bo stary dom był drewniany”; (kobieta, l. 83) „Dzisiaj jak kogoś stać, kupi sobie samochód, to szybciej się do-

stanie tu czy tam. A dawniej to trza było zdać się tylko na autobus. Telefony są, to szybciej można się skontaktować z kimś”.

Zaprezentowane powyżej tempo upowszechniania nowoczesnych środków przekazu informacji, łączności i komunikacji wśród społeczności lokalnej, będące podstawą rozszerzenia zasięgu kontaktów społecznych jej członków, jest m.in. przejawem wpływu postępu technicznego na szersze otwarcie układów lokalnych.

Do wsi mieleckiej lat siedemdziesiątych postęp techniczny docierał zdecydowanie wolniej aniżeli do miasta. Powszechne wówczas media, jak radio i telewizja, były o połowę mniej dostępne w rodzinach wiejskich, a telefon aż siedmiokrotnie mniej. Na początku XXI w. wieś dysponuje wymienionymi urządzeniami prawie w takim samym stopniu jak miasto. Instalacja telefonów stacjonarnych nie jest obecnie miernikiem nasycenia ludności środkami łączności, bo są one wypierane przez telefonię komórkową rozpowszechnianą na wsi w takim samym tempie i zakresie jak w mieście. Niewielki dystans różni oba środowiska w korzystaniu z nowoczesnych mediów przekazu i łączności oraz sieci internetowej. Wieś wyprzedza miasto pod względem nasycenia środkami indywidualnego transportu¹².

* * *

Na przebieg procesu transformacji systemowej mają wpływ nowoczesne środki masowego komunikowania stające się stymulatorem i akceleratorem przemian ogólnospołecznych. Społeczeństwo informacyjne przełamuje bariery przestrzenne, psychiczne i społeczne, zwiększając możliwości otwierania się hermetycznych dawniej wiejskich wspól-

¹² K. Leśniak-Moczuk, *Przemiany wiejskich społeczności lokalnych w odniesieniu do miasta*, s. 343–349.

not¹³. Cywilizacja informacyjna poprzez nowe formy względnie taniego i coraz powszechniejszego komunikowania się na znaczne odległości (Internet, poczta elektroniczna, telefonizacja wsi, telefonia komórkowa, wirtualne szkolnictwo i miejsca pracy, indywidualne środki transportu) zapewnia mieszkańcom obszarów wiejskich zwiększenie możliwości kontaktów ze środowiskiem miejskim. Postęp w komunikowaniu i przemieszczaniu się w przestrzeni redukuje dystans pomiędzy oswojonym światem zamkniętym w lokalnej przestrzeni a światem zewnętrznym jawiącym się na tradycyjnej wsi jako obcy¹⁴.

Jeszcze w społeczeństwie industrialnym (badane lata siedemdziesiąte XX w.) miasta wyprzedzały wieś w absorpcji postępu cywilizacyjnego. Przykładem jest wyposażenie gospodarstw domowych w sprzęt do przekazu informacji i łączności oraz transportu. Rosnąca dynamika wyposażenia mieszkańców wsi w nowoczesne środki przekazu, łączności i transportu jest wskaźnikiem dokumentującym wysoki poziom absorpcji postępu technicznego przez mieszkańców wsi – w porównywalnym tempie do środowiska miejskiego, co wpływa na podnoszenie jakości życia w środowisku wiejskim¹⁵. Poprawa dostępu do tych zdobyczy postępu technicznego, wpływając na polepszenie jakości życia w tradycyjnym wiejskim środowisku, ma dla mieszkańców wsi także wymiar psychologiczny: pozwalała na powolne i stopniowe wyrównywanie standardu życia w stosunku do środowiska miejskiego.

¹³ P. Janowska, *Przemiany ładu medialnego po roku 1990*, [w:] *Różnorodność procesów zmian. Transformacja niejedno ma imię*, A. Szpociński (red.), ISP PAN, Warszawa 2004, s. 253, 267–268.

¹⁴ K. Gorlach, *Świat na progu domu. Rodzinne gospodarstwa rolne w Polsce w obliczu globalizacji*, Wydawnictwo UJ, Kraków 2001, s. 15–16.

¹⁵ K. Leśniak-Moczuk, *Przemiany wiejskich społeczności lokalnych w odniesieniu do miasta*, s. 343–349.

Na podstawie analizowanych w artykule wskaźników nie można wnioskować o cywilizacyjnym zacofaniu wsi w porównaniu do miasta powiatowego i braku pozytywnego nastawienia do wchłaniania nowości. Mieszkańcy wsi, nadążając za postępem, nie odbiegają zbyt daleko od środowiska miejskiego. Dzięki zmianie mentalnościowej, zwłaszcza młodego pokolenia, cenowej dostępności i dużej podaży nowoczesnego sprzętu elektronicznego zmniejszył się dystans dzielący wieś i miasto w korzystaniu z nowoczesnych nośników informacji, przekazu i łączności oraz środków transportu. Pozwala to umiejscowić oba środowiska w podobnej klasie jednostek przyswajających nowości techniczne związane z przekazywaniem informacji w porównywalnym tempie. Postęp w tej dziedzinie dokonuje się w niezwykle szybkim tempie, co niweluje różnice cywilizacyjne i przyczynia się do likwidacji dystansu pomiędzy jakością i poziomem życia na wsi i w mieście.